

A MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI INTÉZET TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI 50.

Perjámosi Sándor

Orvostörténeti kutatások és a tudományos munka a kolozsvári Orvostörténeti Intézetben (1940–1944)

Az alábbi kötetben megjelent könyvfejezet:

Jubileumi emlékkönyv. Három orvostörténész köszöntése. Tanulmánykötet Birtalan Győző, Karasszon Dénes és Szállási Árpád tiszteletére. Szerk.: Kapronczay Károly, Magyar László András, Schultheisz Emil, Sótonyi Péter, Varga Benedek. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Bp., 2010. Johan Béla Alapítvány – Magyar Orvostörténelmi Társaság – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Magyar Tudománytörténeti Intézet. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 86.)

Budapest, 2010

Perjámosi Sándor

Orvostörténeti kutatások és a tudományos munka a kolozsvári Orvostörténeti Intézetben

Az orvostörténelem első magyarországi tudományos intézetének megalakulásához történelmi körülmények szükségeltettek. 1940-ben a II. bécsi döntés következményeként Észak-Erdély ismét Magyarország része lett és államközi szerződésben rögzítve került vissza a kolozsvári egyetem is magyar kézbe, benne egy orvostörténeti tanszékkal.

A két világháború közti román felsőoktatási politika a francia oktatáspolitikát tekintette példaképének és abból is merítkezett. Így jöhetett létre a románok által elfoglalt Erdély fővárosában, az egykori Ferencz-József Tudományegyetem épületeiben megnyíló új román egyetemen, 1924-ben – francia mintára – az első orvostörténeti tanszék, az egész Kárpát-medencében. Ennek lett utódja gyakorlatilag az első magyar Orvostörténeti Intézet.³²⁵

Az egyetem és tanszékeinek átadásáról pontos jegyzőkönyvek készültek. A román orvostörténeti tanszéket 1940. szeptember 9-én Kristóf György³²⁶ vette át Valeriu Bologától³²⁷ Jancsó Béla³²⁸ jelenlétében.

Az orvostörténelem eme magyarországi első intézménye nem tanszékként, hanem intézetként egy nem orvostörténész, de orvostörténelemmel is foglalkozó tanár, a sebész Novák Ernő³²⁹ vezetésével alakulhatott meg, aminek elsőségi jelentőségével nagyon is tisztában voltak. Tanúbizonyság ez utóbbira, hogy a minisztériumokkal és más szerveze-

³²⁵ A kolozsvári Orvostörténeti Intézet történetét lásd bővebben: Perjámosi Sándor: Az első magyar Orvostörténeti Intézet megalakulás és működése Kolozsváron. = Erdélyi Múzeum 72. köt. (2010) 3–4. füz. (– *megjelenés alatt*)

³²⁶ Kristóf György (1878–1965) irodalomtörténész, egyetemi tanár.

³²⁷ Valeriu Bologa (1892–1971) bőrgyógyász, dermatológus, orvostörténész, a kolozsvári, illetve az onnan elköltöző nagyszebeni egyetem professzorra. Magyarbarátságát és a magyarok viszonzószerepét tükrözi, hogy 1971-ben Wessprémi Emlékéremmel tüntették ki.

³²⁸ Jancsó Béla (1903–1967) orvos, író. A tárgyalt időszakban a kolozsvári Ferencz-József Tudományegyetemen az Orvostörténeti Intézet tanársegéde.

³²⁹ Novák Ernő (1908–1997) sebész, 1940–1941 között a kolozsvári Orvostörténeti Intézet hivatalos vezetője. Nevéhez fűződik az eddigi egyik legjobb orvosi-orvostörténeti szakbibliográfia összeállítása: Novák Ernő: A magyar sebészirodalom bibliográfiája. A sebszert érdeklő folyóirat-közlemények, 1908–1938. Orvosi könyvek és monográfiák, 1900–1938. Bp., [1939]. [Magyar Sebésztársaság]. XXV, 500 p.

tekkal való levelezésükben, főleg, ha anyagi támogatás megszerzéséről volt szó, ezt nagyon is hangsúlyozták.

Novák Ernő 1941-ig viselte ezt a tisztséget, amit a bőrgyógyász-dermatológus Berde Károly³³⁰ – aki orvoskari dékán is volt – vett át s vezette az intézetet, hivatalosan 1944 augusztusáig.

Az Orvostörténeti Intézet hivatalos állománya – az igazgatóin kívül – 1940 szeptembere és 1944 augusztusa között mindvégig Jancsó Béla tanársegéd volt és egy I. osztályú altisztje Zsejky Péter. Novák Ernő és Berde Károly csak névlegesen, az Intézet hivatalos fennmaradása érdekében voltak annak vezetői, az intézetbeli munkában jelentősen nem vettek részt. Az Intézet ügyeit ténylegesen Jancsó Béla végezte, munkája elengedhetetlen volt az Intézet fennmaradása és anyagának gyarapítása szempontjából. Gyakorlatilag az Intézet Bologától való átvételének másnapjától, annak gyarapításába fogott, holott magát az „Átvételi jegyzőkönyv”-et is csak egy évvel később kapta kézhez, az akkor már hivatalosan is Intézetként működő intézmény.

Jancsó Béla a fennmaradt iratok bizonyága szerint, betegsége ellenére, fáradhatatlannak tűnő munkabírással írta a leveleket és tárgyalt különböző személyekkel, vette fel a kapcsolatot egyesületekkel, hivatalokkal, könyvtárakkal és egyéb intézményekkel annak érdekében, hogy a Bologától megörökölt anyagot mind szélesebb téren tudja gyarapítani. Ennek érdekében adományokat harcolt ki az Intézet számára, és ha kellett újabb és újabb költségvetési, minisztériumi rendkívüli pénzeket szerzett meg. Közben nem feledkezett meg arról sem, hogy a meglévő anyagokat számba is kell venni, hiszen anélkül a valós munka nem indulhatott meg és az anyag teljes körű feldolgozása sem kezdődhetett meg. Így az 1943-as kötelező leltárba vétel előtt több mint egy évvel, könyvtári segédszemélyzet biztosításával megkezdte az intézmény alapleltárának elkészítését, aminek hiánya ellenére is azon fáradozott, hogy az Intézet anyagát kutatók lehetőség szerint megfelelően használni tudják.

A szellemi vezetésben az akkor már a 80. életévén is túljutó Pataki Jenő³³¹ segédkezett, aki az Intézet külső munkatársaként és az egyetem

³³⁰ vitéz Berde Károly (1891–1971), bőrgyógyász-dermatológus. 1941–1944 között a kolozsvári Orvostörténeti Intézet hivatalos vezetője, 1940–1942 között a kolozsvári Ferencz-József Tudományegyetem Orvosi karának dékánja. Érdekesség, hogy Bologa után ő a következő bőrgyógyász ebben a pozícióban. Nevéhez fűződik egy értékes néprajzi-orvostörténeti munka összeállítása: A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmében és szokásaiban. Budapest, 1940. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. XI, 303 p.

³³¹ Pataki Jenő életrajzát lásd: Perjámosi Sándor: Utószó. Pataki Jenő, az erdélyi magyar orvostörténetírás megteremtője. In: Pataki Jenő: Az erdélyi orvoslás történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2010. Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és

meghívott előadójaként 1941–1944 között több szemeszterben is orvos-történeti előadást tartott.³³²

Feltehetőleg 1941 elején érkezett Kolozsvárra Csajkás Bódog.³³³ Az Intézet történetében egészen 1944-ig látszólag nem sok szerepe volt, ám abba valójában nagyon is beleszólt, és Pataki Jenővel való összebarátkozásának köszönhetően is, az intézeti tudományos munkának tevékeny részesévé vált. A történelem és a sors kiszámíthatatlanságának érdekessége, hogy ennek a szinte ismeretlenségből érkező fiatalembernek az életútja végül szorosan és kölcsönösen egybefonódott az első magyar Orvostörténeti Intézettel és dokumentumainak fennmaradásával.³³⁴

Csajkás jó orvostörténésszé vált, Szeged XVIII. századi közegészségügyéről írott munkája kiváló alkotás, ami a korban a magyar orvostörténészek részéről elhanyagolt terület, az egyházi levéltárak anyagaira nagyban támaszkodva készült el.³³⁵ Olyan neves tanárt tudhat magának, mint Pataki Jenő, s Magyary-Kossa Gyula is támogatta munkáiban.

Csajkás hamar belefolyt az Orvostörténeti Intézet ügyeibe, megis-

Levéltár – Johan Béla Alapítvány – Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 341–350. (*– megjelenés alatt*); Izsák Sámuel: Pataki Jenő (1857–1944), az orvostörténész. Tudománytörténeti esszé. In: Pataki Jenő: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2004. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 11–20.; Szállási Árpád: Megemlékezés egy erdélyi orvostörténészről. (Pataki Jenő: 1857–1944). = Orvosi Hetilap 121 (1977) No. 15. pp. 1794–1795.; Berde Károly: Pataki Jenő 1857–1944. = Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának munkájáról 57 (1944) pp. 198–200.

³³² Pataki Jenő megbízott előadóként az óráit heti egy alkalommal szombatonként tartotta a bőrgyógyászati klinika tantermében *'Fejezetek az orvostörténelem köréből'* címmel. (Lásd egyebek közt: A magyar királyi Ferenc József-Tudományegyetem Tanrendje az 1943–44. tanév első felére. Kolozsvár, 1943. M. kir. Ferenc József-Tudományegyetem. p. 26.)

³³³ Csajkás Bódog életrajzát lásd: Perjámosi Sándor: Csajkás Bódog Félix (1902–1949). In: Pataki Jenő: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből. Piliscsaba, 2004. Sajtó alá rend.: Gazda István. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 31–35. és u. itt: Perjámosi Sándor: Pataki, Csajkás és az Orvostörténeti Intézet. pp. 29–30.

³³⁴ Az Orvostörténeti Intézet megalakulása és működése érdekes és szinte feltáratlan részét képezte a magyar orvostörténelemnek. Hosszú évtizedeken keresztül szinte alig lehetett valamit tudni a létezéséről, dokumentumait hosszú időn keresztül elveszetteknek, megsemmisültnek hitték. Vezetőinek életrajzán kívül a magyar tudományos élet semmilyen konkrét adattal nem rendelkezett, mígnem egy Pataki Jenő munkásságának feltárására irányuló kutatás során Sátoraljaújhelyen, Csajkás Bódog hagyatékában – egy garázsban – sikerült rálelni az első magyar Orvostörténeti Intézet korabeli dokumentációinak jelentős részére. Utóbb az is kiderült, hogy Csajkás Bódog nem csak tevékenyen részt vett ennek az intézetnek a működésében, hanem annak megbízott vezetője is volt 1944 novemberétől.

³³⁵ Lásd: Csajkás Bódog: Szeged közegészségügyének története a XVIII. században. Szeged, 1944. Szeged szabad királyi város kiadása. 267 p.

merve annak rendszerét, állományát s „messziről jövőként” jobban meglátta annak hibáit, hiányosságait és esetleges rejtett, avagy észre sem vett lehetőségeit.

1941-ben Jancsó Béla egy levelet fogalmazott Berde Károlynak,³³⁶ amely feltehetőleg az intézet félhivatalos programjává válhatott. Ebben pontokba szedve megfogalmazódik az Intézet feladatai között a tudományos munka igénye és biztosítása is:

„III. A didaktikai munkát Dr. Pataky Jenő főorvos úr előadásai képezik, később szemináriumi munkák egészítik ki. IV. A népszerűsítő munkák cikkek írása, előadások tartása. V. Az Intézet tudományos munkája: a) az Intézet anyaga ismertetése, b) az anyag feldolgozása és kiadása, c) kutatók irányítása, d) Intézeteken kívüli kutató munka, e) kapcsolatok tudományos intézetekkel.”

Csajkás másfél évvel később 1943. február elején szintén Berde Károlynak címzett levelében³³⁷ összefoglalását adta az Intézet helyzetének, meghatározta annak lehetséges céljait és feladatait, azaz felfestette az Intézet egy lehetséges programjának tervezetét. Igaz ugyan, hogy Csajkás nem tartozik ekkoriban az Intézet alkalmazottai közé, de mint aki minden szabadidejét itt töltötte és mind Jancsó Bélával, mind Pataki Jenővel jó kapcsolatban volt, utóbbinak szellemi irányítását is elfogadta nyugodtan feltételezhető, hogy e program kettejükkel való, illetve a bedolgozó könyvtárosokkal³³⁸ való beszélgetések és megbeszélések eredményeként születhetett, kiegészítve Csajkás saját meglátásaival.

Csajkás levele ugyan megtartja Jancsó Bélának – az Intézet jellégre és az intézeti munkával kapcsolatos – alapvetéseit, de azt jelentősen kibővíti. Persze az azóta eltelt másfél évben több munka is megindult az Intézetben, gyűjteményét a rendezetlenség ellenére többen is használták így maga Csajkás Bódog is.

Csajkás elkülönített egymástól öt lehetséges osztályt: 1. orvostörténeti könyv- és folyóirat-gyűjtemény, 2. levéltári és okiratgyűjtemény, 3. diapozitív gyűjtemény, 4. gyógyászati múzeum, 5. népgyógyászati múzeum. Hozzáátéve:

³³⁶ Jancsó Béla levele Berde Károlynak (fogalmazvány) [Kézirat]. 1 lev. 1941. okt. 28. és nov. 8 között.

³³⁷ Csajkás Bódog levele Berde Károlynak, 1943. február 5-én. [Kézirat.] 7 lev. (Az Orvostörténeti Intézet iratai. Csajkás Bódog hagyatéka.)

³³⁸ Közülük két személy neve ismert: Györbíró Jenő és Schridde Évái. Utóbbi Weöres Sándor és Csorba Győző révén került be az irodalomtörténetbe, később Csajkás Bódog felesége lett.

„Ezen osztályok meglévő anyagának leltározása az első legszükségesebb feladat és a mai súlyos viszonyok között is sürgősen meg kellene indítani az anyaggyűjtést mindegyik osztályon belül, amennyire azt az intézetnek szűkreszabott pénzügyi helyzete megengedi.”³³⁹

Jancsó Béla egy feljegyzésében³⁴⁰ az Intézetet, mint az ország egyetlen „*orvostörténeti, gyógyszerésztörténeti és orvos néprajzi intézetét*” határozza meg, azaz az előbb említett öt osztály az elképzelésekben kiegészülhetett még egy hatodikkal: egy gyógyszerésztörténeti osztállyal.

Csajkás levele alapján az Intézet programja a következőkben foglalható össze:

1. A különböző osztályok leltárainak elkészítése és katalogizálása, de már közben, amennyire lehetséges azok bővítése, különös gondot fordítva a magyar szerzők műveire. Ezeket a még élőkől megkérni, az elhunytak hozzátartozóitól szintén, továbbá az intézet állományában levő jelentős duplum mennyiséget eladni és azon vásárolni, vagy más könyvtárakkal azokat elcserélni.

2. Felmérni az Orvosi Kar gyűjtött folyóiratait, a fölöslegeseket begyűjteni, a többi elérhetőségéről pedig listát készíteni.

3. Az Intézet népszerűsítése: elsősorban az Intézet folyosóján – a már meglévő anyagokból – kialakítandó kisebb orvostörténeti múzeum kialakítása. Előnyt élvezne itt az erdélyi vonatkozású orvostörténeti gyűjtemény. Indoklásul hozza: „*Ezzel egyrészt barátságosabbá lehet tenni az Intézetet, másrészt csoportokat lehetne vezetni és ezzel bemutatni és népszerűsíteni – a nagyközönség előtt is*” [az orvostörténelmet]. Ennek a gyakori kolozsvári orvoskongresszusok alkalmával kiemelt jelentősége lehetne. Továbbá, amikor csak lehetőség nyílik ezt az állományt is bővíteni kell. Ugyanis tervbe van véve a későbbiek során egy önálló Orvostörténeti Múzeum kialakítása.

4. Tudományos tekintetben: a magyar orvostörténet kutatása és bemutatása; de kiemelten kell foglalkozni Erdély orvostörténelmének bemutatásával, különös tekintettel a háromszáz éves közjogi különállóságra. Gondot fordítva a fejedelmi és guberniumi rendeletekre is és kutatni a törvényhatóságok, mágnás családok és szerzetesrendek alig feltárt levéltárait is.

5. Megszervezni az orvostörténelemmel foglalkozó diákok és kuta-

³³⁹ Csajkás Bódog levele Berde Károlynak, 1943. február 5-én. [Kézirat.] 7 lev. (Az Orvostörténeti Intézet iratai. Csajkás Bódog hagyatéka.)

³⁴⁰ Gépírásos feljegyzés feltehetőleg Jancsó Bélától, amely valószínűleg egy levélhez készült; az intézetben található anyagok mennyiségéről és az elvégzendő feladatokról. [1943 körül] 1 lev. (Az Orvostörténeti Intézet iratai. Csajkás Bódog hagyatékából)

tók számára a marosvásárhelyi Teleki-téka gazdag orvostörténeti anyagának kutathatóságát, illetve az erdélyi vármegyék és városok levéltárait is megkönnyíteni az orvostörténész-kutatók munkáját.

6. A kutatások megkönnyítése érdekében szorosabbra és könnyebben átjárhatóvá tenni az Egyetemi könyvtárral és az EME könyvtárával és levéltárával a kapcsolatot.

7. Tudományos ösztöndíjak és pályázatok megszerzése.³⁴¹

Továbbá: állományvédelmi, vagyónvédelmi, tűz- és vízbiztonsági feladatok, értékmegőrzés és megóvás.

*

Az Intézetben gyakorlatilag kétféle munka folyt. Az egyik egy könyvtári jellegű alapszűrtár és cédulakatalógus készítése, amelyet a kolozsvári egyetemi Könyvtárból „felbérelt” könyvtári segéderővel próbáltak megoldani,³⁴² a másik pedig az ún. tudományos munka.

Csajkás a fentebb már idézet 1943 februári keltezésű levelében írja:

„Annak ellenére, hogy az intézetnek van valamelyes pénzbeli kerete és személyzete, az intézet mégsem tud érdemleges munkálkodást felmutatni, az elmúlt több mint két esztendő alatt egyetlen dolgozat sem jelent meg, mint az intézet közleménye”. Ezen a tényen Csajkás változtatott, feltehetőleg megkapva rá az engedélyt, már 1943-ban jelentek meg tőle írások, és tanulmányok, mint „A kolozsvári Ferencz-József Tudományegyetem Orvostörténeti Intézetének tudományos közleményei.”³⁴³

Jancsó Béla 1940 és 1944 között ugyan intézte az Intézet ügyeit, de orvostörténeti jellegű tudományos kutatással nem foglalkozott. Az Intézet háttérrel jelentett néhány orvostörténeti munkával foglalkozónak és könyv-

³⁴¹ Csajkás itt példaként hozza Csanád vármegyét, ahol egy levéltári kutatónak szállást és ellátást adtak a megye részéről.

³⁴² Az Intézet gyűjteményéről és a könyvtári munkáról lásd: Perjámosi Sándor: Az első magyar Orvostörténeti Intézet könyvtára és könyvtári állománya Kolozsváron. In: Az Országos Széchényi Könyvtár 2009. évi tudományos ülései. Bp., 2010. Országos Széchényi Könyvtár. (– megjelenés alatt)

³⁴³ Egyebek között így jelent meg: Csajkás Bódog: Csontgümőkór előfordulása egy klárafalvi népvándorláskori sírban. = A Szegedi Városi Múzeum kiadványai 2 (1943) No. 4. pp. 46–48.; Fodor József. Megemlékezés születésének százéves fordulójára. = Therápiás Közlemények 15 (1943) No. 2. (febr. 20.) pp. 56–59.; Erdély régi orvosai. = Therápiás Közlemények 16 (1944) No. 9. pp. 272–281.; No. 10. pp. 305–314.

tárát kisebb-nagyobb rendszerességgel látogatták Pataki diákjai, illetve maga Pataki is itt készült óráira. Azonban folyt itt az Intézet hivatottságának megfelelő tudományos munka is, mely reflektálni kívánt a korábbi két évtizedben Kolozsvárott a román orvostörténeti tanszéken végzett orvostörténeti munkákra, különösen Guiart munkájára.³⁴⁴ Az Intézetben tudományos kutatómunkával valójában két személy – Pataki Jenő és Csajkás Bódog foglalkozott, és feltehetőleg néhány kisebb orvostörténeti jellegű munkája itt készülhetett Berde Károlynak is. A könyvtári felbékelt segéd-személyzet elsősorban a könyvtári munkával foglalkozott, orvostörténeti munkának ebből az időszakból, a részükről nincs nyoma.

Mindenképpen figyelemre méltóak a különböző szaklapokban megjelent kisebb orvostörténeti munkák és tanulmányok, melyek szerzői ebben az időben az Orvostörténeti Intézethez kötődtek. Pataki már 1941-ben tíz egykori erdélyi orvos életrajzát közli sorozatban, és ugyanebben az évben kezdi el Csajkás, a készülő monográfiájának a Szeged XVIII. század közegészségügye egyes fejezeteinek, részleteinek közreadását. Pataki energiái főképpen az intézeti nagyobb lélegzetvételű kutató munkákra és a hétről-hétre megtartott orvostörténeti előadásokra ment el, tőle egyetlen nagyobb tanulmány jelent meg ezekben az években *'Orvoslás a régi Erdélyben'* címmel. A néprajzi, népgyógyászati vonalat erősítette Berde Károly két nagyobb dolgozata, melyek *'A népi gyógyítás ősi elemei és a Régi kolozsvári kuruzslók és boszorkányok'* címen jelentek meg erdélyi folyóiratokban.

Az Intézetbeli tudományos kutatások motorjává Csajkás vált. Tőle sorra jelentek meg a mostoha történelmi körülmények ellenére a Szegedhez kapcsolódó orvostörténeti dolgozatain túl az erdélyi orvoslással kapcsolatos és az általánosan vett magyar orvosi történelemmel kapcsolatos munkák. Utóbbiakban azonban érződik, hogy két fő terület Szeged és vidéke és Erdély orvosi múltjában járatosabb. Máig sokat idézett munkája *'A kolozsvári Tudományegyetem orvostudományi karának megalakulása'*-ről szóló tanulmánya, amely először a Magyar Rádióban hangzott el, majd utána került sor a tanulmánnyá szerkesztésére. Korábbi orvostörténelemmel, annak írásával, kutatásával, tanításával kapcsolatos tapasztalatait, felvetéseit összegezte Magyarországra

³⁴⁴ A kolozsvári román egyetem első tanszékvezető tanára a lyoni származású Jules Guiart professzor volt 1924–1930-ig. A működése során megírt tudományos munkáiból csak a magyar orvosokat „felejtette” ki, illetve a latinul megjelenőket a románok közé sorolta. Őt 1930-tól a magyar orvostörténészek által is elismert Valeriu Bologna professzor követte, aki nem mindenben folytatta Guiart iskoláját, más utat szabott a román és benne a magyar orvostörténet-írásnak.

visszatérte után 1947-ben *'Az orvostörténeti kutatás és tanítás kérdése'* címen megjelent munkájában.

Számos nagy munka, ami az Intézetben folyt azonban nem jelenet meg ezekben az években és a személyes sorsok, tragédiák illetve a történelem csikorgó kerekai is akadályozták ezeknek a megjelenését, olyanira, hogy az utánuk következő évtizedekben szinte teljesen elfeleltté váltak.

Pataki és Csajkás első nagy közös munkája az *'Erdélyi Orvosok Életrajzi Lexikona 1872-ig'*. Ez a közel százhusz oldalas anyag a történelmi Erdély határai közt élt magyar és szász orvosok életrajzi adatait foglalja magába. Ők ugyan befejezettnek tartják, de fennmaradt példányaiból mégis befejezetlensége tűnik ki. Mint Izsák Sámuel írta róla: „*ez az első lexikális próbálkozás Erdély magyar orvosainak bemutatására életrajzok útján.*”³⁴⁵ Ez a munka önálló kiadásban soha nem jelent meg, de egy összefoglalása olvasható a Magyar Tudománytörténeti Intézet kiadásában 2004-ben megjelent Pataki-kötetben.³⁴⁶ Az életrajzi gyűjteményben 388 orvos szerepel, ebből 140-et Pataki Jenő állított össze, a többi Csajkás. A leírások 7–30 sorosak, de van ennél hosszabb, illetve egy-két soros is. Utóbbiak tekintetében vagy a működési területük és ideje szerepel vagy a diplomájuk megszerzésének ideje és a doktori értekezésük címe. Ez a munka mindenképpen ellensúlyozása, illetve kiegészítése kívánt lenni Guiart munkájának.

A következő nagy munkáról, ami itt készült, 2002-ig nem volt tudomásunk. Pataki Jenő korábbi munkái és újabb kutatásai alapján megpróbálta elkészíteni első önálló kötetét *'Erdélyi Magyar Orvosok'*³⁴⁷ címen, mely 23 orvos életrajzát³⁴⁸ tartalmazta. Tervbe volt véve – s az adatok összegyűjtéséhez is hozzákezdett – egy második kötet, azaz további 20 orvos életrajzának³⁴⁹ részletes feldolgozása is, amelyhez az adatok jelentős

³⁴⁵ Izsák Sámuel: Bevezetés. Pataki Jenő (1857–1944), az orvostörténész. In: Pataki Jenő: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2004. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 11–20.

³⁴⁶ A XIV–XVII. századi Erdély orvostörténeti adattárából. (Csajkás Bódog összeállítása Pataki Jenő kiegészítéseivel.) In: Pataki Jenő: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2004. Magyar Tudománytörténeti Intézet. pp. 51–65.

³⁴⁷ Pataki Jenő saját kezű kéziratát szintén Csajkás Bódog hagyatékából került elő. A benne szereplő életrajzok zöme olvasható a már fentebb említett Pataki-kötetben.

³⁴⁸ A 23 erdélyi magyar orvos a következő: Ábarhám (Pattantyús) Bogdán, Árkosi Gelei Benedek, Árkosi Thegző Benedek, Bereck (Bricius) György, Borosnyai Nagy Márton, Dimien Pál, Enyedi Sámuel, Felfalusi Mihály, Fogarasi Sámuel, Csete Dániel, Hunyadi Ferenc, Intze Mihály, Köleséri Sámuel, Köpetzi János, Mátyus István, Pataki Sámuel I., II., III., Pataki Dániel, Pétsi András, Tolnai István, Zágoni Gábor.

részét egybe is gyűjtötte. Azonban *Pataki* 1944. január elején bekövetkezett váratlan halála közbeszólt a kész kézirat kiadásába, s közel hat évtizedre feledésbe merült e munka.³⁵⁰ Ezek az életrajzok sokkal bővebben és kimerítőbben tárgyalják a korábban már az 'Erdélyi Orvosi Lap'-ban és főleg az 'Orvosi Szemlé'-ben, ill. a 'Református Család'-ban tárgyalt orvosok életútját. Egy-egy orvost a bemutatása során – nagymértékben túllépve a lexikális kereteken – egy ízes nyelvezetű, érdekes, az orvos bemutatásán túl hozzá kapcsolódó művelődéstörténeti, irodalmi és helytörténeti értékek bemutatásával kiegészült tudományos és irodalmi értékekkel egyaránt bíró esszé jellegű munkából ismerhetjük meg. *Pataki* a kötet előszavát is megírta s abban művét a fiatalságnak ajánlotta, hogy a benne szereplő személyek példaképként álljanak előttük.

A következő említésre méltó munka Csajkás Bódog orvos-életrajzi lexikonja, amelyet '*Magyar Orvosok Lexikona 1770-ig*'³⁵¹ címmel próbált megjelentetni. A művét két kötetesre tervezte. Az első kötet 1056 névvel a kezdetektől 1770-ig a második kötet kb. 2600 névvel pedig a következő száz év orvosainak adatait próbálja egybe gyűjteni, azaz 1872-ig. Az 1770-es dátumra az előszó szerint a nagyszombati egyetem orvosi karának a megnyitása ad magyarázatot, míg az 1872-es záró év a kolozsvári egyetem orvosi karának megnyitása. Az első kötet az előszava dátumozása szerint 1943 október végére készült el. Ez azonban csak az első részére vonatkozik, és ezt az első kötetnek szánt anyagot is folyamatosan bővítette, illetve elkészítette időközben a második kötetét is az 1771–1872-ig terjedő időszakra. Az 1943 utáni folytatás feltételezésére az is okot ad, hogy a hivatkozott források közt 1944-ben megjelent munkák is szerepelnek.³⁵² Továbbá, Csajkás ezeket a szócikkeket részben papírhány és takarékoság miatt is mindenféle A5-ösre vágott papírok hátlapjára írta. Így a hát-

³⁴⁹ A tervbe vett és feldolgozandó orvoséletrajzok – akikhez az anyagot nagyjából már összegyűjtötte – a következők: Aczél Gábor, Ajtai András, András Sámuel, Baritz János, Béltéki Ferenc, Béltéki János, Béltéki Zsigmond, Enyedi István, Fodor András, Gyarmathi Sámuel, Joó István, Knöpfler Vilmos, Lészai Dániel, Nyulas Ferenc, Ötvös Ágoston, Sós Márton, Szegedi Sámuel, Szotyori József, Szóts Sámuel, Váradai Sámuel.

³⁵⁰ A közlésre szánt mű életrajzainak legnagyobb része – a korábban már megjelent cikkek anyagával együtt – 2004-ben került kiadásra: *Pataki Jenő: Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből.* Sajtó alá rend.: Gazda István. Piliscsaba, 2004. Magyar Tudománytörténeti Intézet. 410 p. A kötetnek újabb kiadása várható.

³⁵¹ *Magyar Orvosok Lexikona 1000–1770-ig és 1770–1872-ig.* Kolozsvár, 1943. [Kézirat] (Kb. 3700 szócikkkel) A három vastag mappa Csajkás Bódog hagyatékából került elő, de ezen túlmenően elszórva más, idevonatkozó szócikkek a hagyaték különböző részeiben is találhatóak.

³⁵² Egyebek mellett Molnár Béla '*Kassa orvosi története*' (Kassa, 1944. Wiko ny. 389 p.) c. munkája.

lapokon megtalálható egy kettévágott 1945-ben kézzel írott publikációs jegyzéke, amit később írógéppel is leírt, illetve, a szintén kéziratban maradt 'Magyarország orvosi történetének vázlata (1000–1876)' c munkájának 1946. március 25-én gépelt előszava végének egy változata is.

Ez az összességében kb. 3700 szócikket tartalmazó munka, több mint félszáz orvostörténeti és biográfiai munka felhasználásával, adatai kigyűjtésével, illetve saját és Pataki kutatásainak felhasználásával készült el. Csajkás a munkájába magyarországinak vette „mindazokat az orvosokat 1. akik hazánk területén születtek – tekintet nélkül arra, hogy hazánkban vagy külföldön éltek oklevelük megszerzése után, 2. akik nem hazánk területén születtek ugyan, de oklevelük megszerzése után hazánk területén éltek vagy pedig valamelyik hazánkfiánál teljesítettek szolgálatot, 3. akiknek nem volt orvosi oklevelük, de orvosi tárgyú könyveket írtak, fordítottak le magyar nyelvre vagy pedig foglalkoztak gyógyítással.”

A munka elkészítésével, a lexikon összeállításával kapcsolatban írja: „nem támaszkodtam kizárólag a már megjelent munkák adataira, hanem igyekeztem az ellentmondó adatokat megfelelő helyről írásban kért és kapott felvilágosítások révén tisztázni, illetőleg kiegészíteni.” Bár a kész anyag igen nagy terjedelmű, de nem felel meg a mai értelemben vett lexikon szócikkeknek. Elsősorban az orvosok működési helyére és a születés és halálévi évükön túl doktori értekezésekre koncentrálnak. A munka nagyszerűsége leginkább a gyűjtésben rejlik, mivel megadja a forrásokat, ezáltal azok könnyebben kereshetővé, kutathatóvá váltak. Ugyanakkor mint az írta „Azzal magam is tisztában vagyok, hogy munkám nem számíthat teljességre. Ennek oka többek között az is, hogy vármegyei, városi és családi levéltárak anyaga javarészből orvostörténeti szempontból feldolgozatlan. Ennél fogva jó néhány orvosunk adatával fogunk megismerkedni, ha egyszer valamikor sor kerül ezen levéltárak orvostörténeti feldolgozására.” Mindehhez érdemes megjegyezni, hogy Csajkás korábban Berdének írt levelében szorgalmazta a levéltári kutatásokat.

Az első kötetet – a fennmaradt levelezésekből kiolvashatóan – Csajkás a Chinoin kiadásában meg akarta jelentetni. A két fél között a megállapodás 1943-ban létrejött, miszerint 3000 Pengőért átengedi a jogot a gyárnak, azonban arra nincs adat, hogy az adásvétel meg is valósult volna. A Chinoin gyárral már csak azért is kezdetett tárgyalásba, mert az előszó tanúsága szerint annak felhívására határozta el magát egy magyar orvosok életrajzával foglalkozó lexikon szerkesztésére.

Csajkás vállalkozása mindenképpen figyelemreméltó, még, ha csak kéziratban is maradt meg. Ennek feldolgozás még várat magára.

Csajkás feljegyzéseiből még további két itt készülő, de meg nem jelent műről van tudomásunk. Az egyik Patakitól származott az 'Erdélyi

Orvosok Életrajzi Adatainak Forrásjegyzéke,³⁵³ melyből semmi konkrétumot nem ismerünk, ugyanakkor nem zárható ki, hogy ezt Csajkás felhasználta a saját lexikonjának a *'Magyar Orvosok Lexikona 1872-ig'* anyagához, hiszen annak nagy része szintén forrásjegyzék.

Itt készült és befejezetlen maradt egy *'Képes Magyar Orvostörténelem'* c. kötet is, melynek egyes képei kifejezetten jó állapotban maradtak meg, bár Csajkás sokat kísérletezett különböző kiadóknál ennek kiadásra elfogadásával és itt is a Chinoinnal tartott a legtovább a levelezés. Egy Pataki halála után készült jegyzékben az anyaggyűjtés befejezetlenné van még feltüntetve. Ami e munkából megmaradt az egy 164 tételből álló jegyzék és 67 db orvostörténeti vonatkozású fotó-, illetve képgyűjtemény. Ugyanakkor 1943-ban a Chinoin kiadásában és Pataki összeállításban megjelent egy díszes, képes orvostörténeti naptár *'Diarium Perpetuum. Gratam Illustrium Medicorum Veterum Transsylvanicae Memoriam Recolit Diaro hoc Perpetuo'* címen.

Erdélyi vonatkozású orvostörténeti naptárat Pataki már az 1920-as években állított össze, melyet hónapról hónapra adott közre az *Erdélyi Orvosi Lapban*. A Chinoin gyár jóvoltából az 1943-as évre kiadott képes naptár mellett az *Orvosi naptár*-zsebkönyvükben az ő orvostörténeti adatait használták fel, amely eltérően a korábbihoz magyar és európai vonatkozásokkal jelent meg. Néhány évvel később az 1949-es évre szólóan Csajkásnak is megjelent egy orvostörténeti naptára a Richter gyár *Orvosi zsebkönyvében* kifejezetten magyarországi adatokkal. Ennek előzménye azonban az Intézet idejére nyúlik vissza, amikor Csajkás is összeállított egy orvostörténeti naptárat, amelynek kézírata megmaradt. Ezen jól látható, hogy korábbi munkáit abban jelentősen felhasználta, és egy-egy nap-hoz olykor hat-nyolc eseményt is feljegyzett.

1946-ban Csajkás ennek az Intézetnek megbízott vezetőjeként írta meg, valószínűleg egyetemi jegyzetnek szánva *'Magyarország orvosi történetének vázlata (1000–1876)'*³⁵⁴ c. munkáját, mely kéziratban fellelhető. A mű célját így határozza meg a kézírata előszavában: „*Ha a magyar orvosok orvostörténeti ismereteit és műveltségét főként hazai viszonylatban vizsgáljuk, igazat kell adnunk Nothangel bécsi egyetemi tanárnak, aki véleményét így foglalta össze. Bei den meisten beginnt die*

³⁵³ Pataki Jenő halála után Csajkás megpróbálta összeállítani Pataki bibliográfiáját; emellett szerepel egy könyvjegyzék, melyről nem lehet pontosan tudni, hogy mi okból készült (feltevésem szerint Csajkás megkaphatta a köteteket a hagyatékából, s annak a jegyzékéről van szó). E jegyzéken szerepel Patakinak tulajdonítva ez a forrásjegyzék, amely mellé még annyi van feljegyezve ceruzával, hogy „*Jenő b[e]cses] kézírata*”.

³⁵⁴ Magyarország orvosi történetének vázlata (1000–1876). Marosvásárhely, 1946. 170 lev. [Kézirat.] (Csajkás Bódog hagyatékából)

*Geschichte der Medizin mit dem eigenen Promotionsdatum.*³⁵⁵ Az orvosi műveltség hiánya azonban nem annyira az orvostanhallgatók és az orvosok restségében keresendő, mint inkább abban a körülményben, hogy a magyar egyetemen az orvostörténelem csupán ajánlott tárgy és mind-egyik egyetemen nincs is előadója, azonfelül nincsen ezidőszertől olyan könyvük, amely a magyar orvosi múltat a mai ismeretanyag felhasználásával tárgyalná. (...) Addig is, amíg a magyar orvosi múlt szakszerű és részletes feldolgozása megtörténik és amíg az orvostudományt tanuló fiatalok minden magyar egyetemen tanulhat az egyetemes orvostörténet mellett magyar orvostörténetet, kívánatos, hogy olyan munka álljon rendelkezésre, amelyből elsősorban az orvostanhallgatók és az érdeklődő orvosok, de nem utolsósorban az orvosi szakismerettel nem rendelkező magyar olvasóközönség legalább fő vonásaiban megismerjék Magyarország orvosi múltját (...) valamint Magyarország jelentős szerepét az orvostudomány fejlődésében...³⁵⁶

Az egyetemi jegyzetnek szánt művet Csajkás hat korszakra osztotta, melyből az első több mint félezer évet tett ki s aztán egyre rövidebb időszakok jönnek. Ezek mindegyikén belül pedig kilenc fejezetet tárgyalt: *Orvosok; Sebészek; Fürdősök és fürdők; Gyógyszerészet; Bábák; Ispótlályok/Kórházak; Járványok,*³⁵⁷ *Közegészségügy; Törvényeségi orvostan.*

Érdeemes megjegyezni, hogy 1945-ben, e művének egy részét, elkészülte után, elküldte Márton Áron püspöknek bírálatra, akinek titkárságától választ és értékelést is kapott.³⁵⁸

Sajnos az itt említett nagyszabású művekből, talán éppen a háborúnak és az azt követő áldatlan állapotoknak köszönhetően, nem jelenhetett meg semmi. Ugyanakkor ezek a művek jól tükrözik azt a szellemiséget, amit Pataki, Csajkás és Jancsó szerint ennek az intézetnek képviselnie kell s ennek érdekében legjobb tudásuk szerint mindent meg is tettek.

A fent említettekén túl, van egy monográfia, ami itt készült el, és önálló kiadásban meg is meg tudott jelenni. Ennek anyaga azonban nem erdélyi és nem is ott lett gyűjtve, de a feldolgozása az Intézetben folyt,³⁵⁹

³⁵⁵ Legtöbbször az orvostudomány története a kinevezéssel kezdődik (– a szerző fordítása)

³⁵⁶ Az előszó kelte: Marosvásárhely, 1946. március 25. Két hónappal később Csajkásnak és családjának el kellett hagynia Románia területét.

³⁵⁷ A fejezetben belül elsősorban a következő alfejezeteket tárgyalta: a dögvészjárványok, poklosság, vérbaj, Morbus, Hungaricus, himlő, kolera.

³⁵⁸ Márton Áron püspök titkárságának válasza. 2617-1945 szám. Alba-Iulia-Gyulafehérvár, 1945. okt. 25. 4. lev. [Kézirat.] (Csajkás Bódog hagyatékából)

³⁵⁹ „A második bécsi döntés után sorsom Kolozsvárra vezetett és itt a Ferenc József Tudományegyetem orvostörténeti intézete gazdag könyvtári anyagának felhasználásával fel-

s ez Csajkás Szeged XVIII. századi közegészségügyéről írt monográfiája.³⁶⁰

1938-ban kezdett hozzá Szeged régi közegészségügyének, orvosi történetének feltárásához. Ő maga azt írja, hogy kezdetben csak a dögvészjárványokkal akart foglalkozni,³⁶¹ s közben kapott kedvet a város egészségügyének feltárásához. A munkához az alapötletet valószínűleg az 1737–38-as dögvészjárvány kétszáz éves évfordulója adhatta. 1941-re az adatokat össze is gyűjtötte, de hátramaradt azok rendezése, rendszerezése és összefoglalása. Ekkor került katonai szolgálatának is köszönhetően Kolozsvárra, ahol az Orvostörténeti Intézet könyvtárának hamar gyakori vendége lett. Erre feljogosította az a tény is, hogy az 1941/42-es tanévben Csajkás a kolozsvári egyetem Orvosi karának beiratkozott hallgatója volt.

Csajkás monográfiája jó irodalmisággal, történészi pontosságú jegyzeteléssel és hatalmas jegyzetanyaggal készült. Alapjául részben a Szeged városi tanácsi jegyzőkönyvek és a korban nem annyira felhasznált egyházi levéltári anyagot használta a legnagyobb mértékben.

Érdekességként érdemes megjegyezni, hogy bár 1944-ben a kefele nyomatot megkapta Csajkás és a mű meg is jelent még abban az évben, de a kész kötetet már csak Magyarországra visszatérte után, 1946-ban vehette kezébe először.

Kuriózumként említhető, hogy Csajkást 1942–1943-ban több alkalommal felkérte a Magyar Rádió különböző orvostörténeti előadások megírására, amelyet előadók olvastak fel. Ezeknek az előadások egy részének az írott változatai szerencsésen megmaradtak. Ezek szerint legalább négy alkalommal adatott elő magyar orvostörténeti témákban és ennek is fele kifejezetten Erdéllyel kapcsolatos terület volt, e kettő később tanulmány formájában is megjelent.

*

Az 1944-es év fordulatot hozott az Orvostörténeti Intézet történetében is. Pataki Jenő az év elején balesetben meghalt. Az Intézethez közel, január 7-én elüti egy autóbusz. Róla Berde Károly írt és jelentetett meg egy

dolgoztam a Szegeden gyűjtött anyagot. Így lett az eredetileg járványtörténetnek indult munkából a város egész egészségügyét tárgyaló orvostörténeti városmonográfia.”

Lásd: Csajkás Bódog: Zárszó. In: Csajkás Bódog: Szeged közegészségügyének története a XVIII. században. Szeged, 1944. Szeged szabad királyi város kiadása. pp. 252–253.

³⁶⁰ Csajkás Bódog: Szeged közegészségügyének története a XVIII. században. Szeged, 1944. Szeged szabad királyi város kiadása. 267 p., 8 t.

³⁶¹ Csajkás Bódog: Zárszó. In: Csajkás Bódog: Szeged közegészségügyének története a XVIII. században. Szeged, 1944. Szeged szabad királyi város kiadása. pp. 252–253.

többoldalas megemlékezést és egyben az első tanulmányt az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának értesítőjében. Csajkás szintén írt egy jóval rövidebb megemlékezést s mindemellett megpróbálta összeállítani Pataki bibliográfiáját is, sajnos egyik sem jelenhetett meg.

Pataki halála után az 1943–44-es tanév második félévében Daday Andrásért kérték fel hogy heti egy órában, szombatoként előadást tartson az orvostörténelem tárgyköréből.³⁶² Ugyanakkor a fennmaradt iratokból semmi sem bizonyítja, hogy Daday ezeket az órákat megtartotta volna, maga Daday sem számol be róla, s korábban már – mint az nyilatkozta – a tanszékvezetés lehetőségét is visszautasította.³⁶³

Csajkást egyre sűrűbben rendelték el Kolozsvárról ismeretlen katonai szolgálatokra. Az egyre sűrűsödő légitámadások miatt az Intézet értékesebb anyagát többször is összecsomagoltatták és el-, majd visszaszállították. Többek közt ezek miatt is, soha nem készül el teljesen az intézet alapleltára, nemhogy a könyvek cédulakatalógusa.

Az 1944 szeptemberében és októberében folyó több mint háromhetes tordai csata után a szovjet hadsereg október 11-én szinte vértelenül foglalta el a várost, nyomukban már másnap megjelennek a román egyetem alkalmazottai és a régi tisztségviselők, de a túlkapasok miatt, a szovjet hadsereg egy jó időre még kitiltotta Kolozsvárról a visszatérő román hivatalnokokat.

Az Orvostörténeti Intézet munkatársai közül ekkor már csak Csajkás maradt a városban ifjú feleségével, aki szintén jól ismerte az Intézetet, hiszen könyvtárosként részt vett annak állományának feltárásában. Illetve itt maradt az Intézet szolgálója, Zsejky Péter is.

Ekkor az Intézet gyakorlatilag üresen, vezető nélkül állt. Csajkás október elején jelentkezett Haynal Imre orvoskari dékánál, aki az egyetem Szülészeti Klinikájára nevezte ki október 9-i hatállyal.³⁶⁴ A nagy orvoshiány miatt szükség is volt a munkájára. Nem sokkal később, november elsején pedig Haynal az Orvostörténeti Intézetet “megbízott vezetőjévé”³⁶⁵ nevezte ki,³⁶⁶ amely hivatalát 1946 májusáig, Erdélyből való távo-

³⁶² Daday András előadásának címe: *'Fejezetek a magyar orvostörténelemből, különös tekintettel közegészségünk kialakulására'*. Megjelent: A magyar királyi Ferenc József-Tudományegyetem Tanrendje az 1943–44. tanév második felére. Kolozsvár, 1944. M. kir. Ferenc József-Tudományegyetem. p. 25.; ill. A magyar királyi Ferenc József-Tudományegyetem Tanrendje az 1944–45. tanév második felére. Kolozsvár, 1944. M. kir. Ferenc József-Tudományegyetem. p. 24.

³⁶³ Az 1940-es esztendőre így emlékszik vissza: „Amikor Erdély nagy részét ismét visszacsatolták Magyarországhoz, s a magyar egyetem ismét megnyitni készült kapuit Kolozsvárra, eddigi munkásságom nagy elismerésben részesült. A szegedi egyetem kérését intézett hozzám, hogy vállalnám-e az Orvostörténeti Tanszékét? Ismerve Erdély nemzetisé-

zásáig ellátta. Csajkás legfontosabb feladata ekkoriban az volt, hogy a zavaros történelmi időkben megőrizze és fenntartsa az Intézet hivatalos létezését és működését.

1945 őszén a volt Ferencz-József Tudományegyetem, majd Magyar Egyetem, végül Bolyai Tudományegyetem orvosi kara átköltözik Marosvásárhelyre, és hivatalosan az Orvostörténeti Intézet is vele tart. Itt fejezi be a fentebb már említett munkáját: *'Magyarország orvosi történetének vázlatja (1000–1876)'* melynek a mottójául választott Arany János idézet: – „*Ha későn, ha csonkán, ha senkinek: írjad!*” – már erőteljes reményvesztettségéről árulkodik, amibe betegsége³⁶⁷ is jelentősen közbeszóllhatott.

Tudományos munka ebben az időben az Intézetben szinte kizárólag Csajkás írásaira és dolgozataira terjedt ki. Nagymérvű kutatás ebben az időben nem volt lehetséges és feleségén kívül – aki az idő tájt szülte kislányukat³⁶⁸ – megfelelő munkatárssal, illetve segítővel sem rendelkezett erre a tevékenységre.

Csajkás Bódognak minden igyekezete ellenére nem sikerült kiharcolt pozícióit megtartania. Beleszólt ebbe betegsége miatti munkakiesése, de beleszólt feltehetőleg a diplomája körül kialakuló bonyodalom is. Csögörék, hogy az egyetemet fenyegető botrányt elkerüljék és Csajkás is még viszonylag kedvezően kerüljön ki a történekből, 1946 májusában

gi viszonyait s a nemzetközi helyzetet, sejtettem, hogy a javunkra történt változás csak rövid életű lehet, s ezért fájó szívvel bár, de nem vállaltam az igen megtisztelő megbízást. Ezzel az elhatározással messze kitolódott a magyar orvostörténeti tanszék létesítésének időpontja. Szülőföldemhez, Erdélyhez való ragaszkodásomat megmutattam, amikor 1942-ben ott is kértem habilitálásomat.” Forrás: Daday András: Egy orvostörténetész visszaemlékezései. = Orvostörténeti Közlemények. Vol. 77 (1976) pp. 99–106. Lásd még: Daday András: Kuriózumok az orvostudomány magyarországi történetéből. Sajtó alá rend.: Gazda István. Bp., 2002. Akadémiai. pp. 13–22.

³⁶⁴ Itt kell megjegyezni, hogy Haynalnak tisztában kellett lennie Csajkás orvosi diplomájának mibenlétéről, mivel az 1941–42-es tanévben volt szerencséje Csajkást tanítania, ugyanis Csajkás ekkor egy szemeszterre újra beiratkozott a kolozsvári egyetem orvosi karára. Csajkás Bódog leckekönyve 1941–1942. alapján. (Csajkás Bódog hagyatékából)

³⁶⁵ Ebben az időben szinte mindenkit csak megbízásilag neveztek ki.

³⁶⁶ Csajkás saját kezű önéletrajzán kívül egyebek közt ezt bizonyítja egy erről szóló 1945. május 1-jén keltezett „*Bizonyítvány*” is: “Alulírott igazolom, hogy Dr. Csajkás Bódog úr 1944. évi november hó 1-étől a karunkhoz tartozó Orvostörténeti Intézet vezetésével ideiglenesen meg van bízva. *Aláírás:* Haynal Imre dr. a Kolozsvári Tudományegyetem orvostudományi karának e.i. dékánja” (Csajkás Bódog hagyatékából)

³⁶⁷ Gyomorbántalmái miatt többször operálták. 1946 elején egyetemi lakásbizottsági munkája alól – mivel azt betegsége miatt ellátni képtelen – fel is mentették (– *Csajkás Bódog leánya, Baintnerné Csajkás Felícia közlése nyomán*)

³⁶⁸ Csajkás Bódog és Schridde Éva házasságából 1945. november 1-jén született egyetlen gyermekük, Csajkás Felícia.

egy Magyarországra irányított, magyar állampolgárságúak transzportjába helyezték be családjával együtt, mely transzportban több más volt egyetemi alkalmazott is volt.

Ezzel az első magyar Orvostörténeti Intézet sorsa is megpecsételődőtt. Marosvásárhelyen az orvostörténelem oktatása, egy teljesen új rendszerben és új alapokon, új személyekkel, a réginek folytonosságát nem követve, arra nem alapozva, csak 1948-ban indult be újra.

Az intézetben dolgozó személyek orvostörténeti munkássága az Intézet fennállása idején

BERDE KÁROLY

A magyar nép dermatológiája. A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban. Bp. 1940. XI, 303, [1] p., 1 t. (A Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat könyvtára 170.)

A népi gyógyítás ősi elemei. In: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tizennyolcadik vándorgyűlésének emlékkönyve. Kolozsvár, 1944. pp. 88–99.

Régi kolozsvári kuruzslók és boszorkányok. = Kolozsvári Szemle, 1944. pp. 29–36.

Pataki Jenő 1857–1944. = Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának munkájáról 57 (1944) pp. 198–200.

Kuruzslások, babonák és népi gyógyítások: Berde "A magyar nép dermatológiája" c. művéből. Összeáll.: Bründlmeier István. [Budapest, 1944. Székesfővárosi Háziny.] 8 p. Klny: Anya- és gyermekvédelem.

PATAKI JENŐ – CSAJKÁS BÓDOG KÖZÖS MUNKÁI KÉZIRATBAN

Erdélyi Orvosok Életrajzi Lexikona 1872-ig. [Kolozsvár, 1943? Kézirat.] 117 lev.³⁶⁹

Képes Magyar Orvostörténelem. [Kolozsvár, 1943? Kézirat.] (Részben elvesztett. Megmaradt belőle a képek jegyzéke és mintegy 30 db kép.)

PATAKI JENŐ

Pápai Páriz Ferenc. = Református Család 13 (1941) No. 2. pp. 14–15.

Kereseséri Köleséri Sámuel (1663–1732.) = Református Család 13 (1941) No. 3. pp. 30–31.

Kibédi Mátyus István (1725–1802). = Református Család 13 (1941) No. 5. pp. 53–54.

Pataki Sámuel (1731–1804). = Református Család 13 (1941) No. 6. pp. 65–66.

Incseli Szöts András (1760–1812). = Református Család 13 (1941) No. 7. pp. 76–77.

³⁶⁹ Több gépelt változat is fennmaradt, melyek ugyanazon tartalom mellett eltérő mennyiségben lettek legépelve.

- Nagybaczoni Intze Mihály (1762–1836). = Református Család 13 (1941) No. 8. p. 82.
- Gyarmathi Sámuel (1751–1830). = Református Család 13 (1941) No. 9. pp. 93–94.
- Szárzajtai Getse Dániel (1768–1824). = Református Család 13 (1941) No. 10. pp. 103–104.
- Fogarasi Lészai Dániel (1798–1872). = Református Család 13 (1941) No. 11. p. 118.
- Kőrösi Szóts Sámuel (1808–1886). = Református Család 13 (1941) No. 12. p. 126.
- Orvoslás a régi Erdélyben. = Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának munkájáról 50 (1942) pp. 12–21. és klny.: Kolozsvár, 1942. Minerva Rt. 10 p.
- A régi Kolozsvár. A város Uttzái és Piatzok éjjeli megvilágítása. = Kolozsvári Szemle 2 (1943) No. 2. pp. 147–150.
- A régi tanácsolás és a főbírók. = Kolozsvári Szemle 2 (1943) No. 4. pp. 276–285.
- Diarium Perpetuum. Gratam Illustrium Medicorum Veterum Transsylvaniae Memoriam Recolit Diaro hoc Perpetuo. Ujpest, 1943. Chinoin. (A naptár orvostörténeti részét Pataki Jenő állította össze.)
- [Orvostörténeti naptár.] Napi előjegyzések. In: Orvosi naptár, 1943. Budapest, [1942.] Chinoin. pp. [101–284.]
- Előszó. In: Csajkás Bódog: Szeged egészségügyének története a XVIII. században. Szeged, 1944. Kiad.: Szeged szabad királyi város. pp. 1–2. [Az előszó megírásának dátuma: 1944. január 3.]

KÉZIRATBAN

Erdélyi Magyar Orvosok. [23 erdélyi orvos életrajza.] [Kolozsvár, 1943.? Kéziratban]

ELVESZETT

Erdélyi Orvosok Életrajzi Adatainak Forrásjegyzéke.

CSAJKÁS BÓDOG

- Egy vándor szemész szegedi kalandja 1744-ben. [Winter János Ferenc Henrik] = Délmagyarország 17 (1941) No. 279. p. 5.
- Dugonics András betegsége. = Délmagyarország 17 (1941) No. 280. pp. 9–10.; Ua. – Délvidéki Szemle 2 (1943) No. 4. pp. 156–158. és Klny. 2 p.
- Szeged gyógyszerterárai a XVIII. században. (Fejezet „A XVIII. századbeli Szeged közegészségügyének története” című munkából.) = Gyógyszerészi Szemle 7 (1942) No. 47. pp. 464–466.; No. 48. pp. 474–478.; No. 49. pp. 484–486.; No. 50. pp. 494–495.; No. 51. pp. 507–508.; No. 52. pp. 518–519.; 8 (1943) No. 1. pp. 5–6.; No. 5. pp. 48–49.
- Csontgümőkór előfordulása egy klárafalvi népvándorlaskori sírban. = A Szegedi Városi Múzeum kiadványai 2 (1943) No. 4. pp. 46–48. és Klny. 3 p., 1 t.
- A régi szegedi ispitály. = Délvidéki Szemle 3 (1943) No. 1. pp. 14–16. és Klny. 3 p.

- Fodor József. Megemlékezés születésének százéves fordulója alkalmával. = Therápiás Közlemények 15 (1943) No. 2. (febr. 20.) pp. 56–59. és Klny. ifj. Kellner Ernő könyvny. 4 p.
- „Ki tudja elolvasni.” [Egy 1740-es szegedi receptről.] = Gyógyszerész Szemle 8 (1943) No. 12. pp. 118.
- Erdély régi orvosai. = Therápiás Közlemények 15 (1943) No. 9. pp. 272–281.; No. 10. pp. 305–314.
- A hazai borbélysebészetről. = Therápiás Közlemények 16 (1944) No. 2. pp. 55–58.; No. 3. pp. 88–90. és klny. ifj. Kellner Ernő könyvny. 7 p.
- A hazai gyógyszerészetről. = Therápiás Közlemények 16 (1944) No. 8. pp. 231–235.; No. 9. pp. 256–259.
- Molnár Béla: Kassa orvosi története. (Ism.) = Népegészségügy 25 (1944) No. 19. p. 695.
- Szeged közegészségügyének története a XVIII. században. Szeged, 1944. Szeged szabad királyi város kiadása. 267 p. 8 t.
- A kolozsvári Tudományegyetem orvostudományi karának megalakulása. = Értesítő az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvostudományi Szakosztályának munkájáról 60 (1945) pp. 311–317. és Klny. Minerva Rt. 18 p.

MAGYARORSZÁGRA VISSZATÉRTE UTÁN, DE A KORÁBBI KUTATÁSOKRA ALAPOZVA

- Az orvostörténeti kutatás és tanítás kérdése. = Orvosok Lapja 3 (1947) No. 48. pp. 2042–2045.
- [Magyar orvostörténeti naptár.] Naptár az 1949. évre. In: Orvosi zsebkönyv 1949. Budapest, [1948.] Richter Gedeon Vegyészeti Gyár R.T. pp. 113–238.

KÉZIRATBAN

- Magyar orvosok Pantheonja. é. n. 13 lev.
- A kórbonctan rövid összefoglaló története. Kolozsvár, 1942. júl. 10. 4 lev.
- Genersich Antal és intézete a kolozsvári tudományegyetem alapítása idején. Kolozsvár, 1942. szept. 22. 3 lev.
- Magyar Orvosok Lexikona. I. köt. 1000–1770-ig. II. köt. 1770–1872-ig. Kolozsvár, 1943[–1946?]. (Összesen kb. 3700 szócikkkel)
- Halott anyán végzett császármetszés esete Szegeden a XVIII. Század folyamán. H. n., [1943?] 2 lev., egy másik változaton, eltérő tartalommal 5 lev.³⁷⁰
- Pataki Jenő (1857–1944). Kolozsvár, 1944. [Kézirat.] 4 lev.
- Magyarország orvosi történetének vázlata (1000–1876). Marosvásárhely, 1946. [Kézirat.] 170 lev.
- Magyar orvostörténeti naptár. H. n., é. n. 24 lev.
- A magyar orvosi rend története megjelenésének félszázados évfordulója. H. n., [1944?] 2 lev.
- [Orvostörténeti morzsák.] (Hipokrates, Galenus, Giovanni Manardi, Thierry de Hery egy-egy története) H. n., é. n. 3 lev.

³⁷⁰ Csajkás egy 1945-ben írt publikációs jegyzékében e művét a 'Délvidéki Szemle' 1943-as évfolyamában megjelentnek írta, azonban ennek semmi nyomát nem találtam.

A szegedi alsóvárosi templom kegyképe. H. n., é. n. 4 lev.

RÁDIÓBAN ELHANGZOTT ELŐADÁSAI

Hetven esztendő a kolozsvári egyetem orvostudományi kara. [Kézirat]. [Kolozsvár.] 1942. [Kézirat]. 5 lev. (*Elhangzott: 1942. nov. 20. 11.40h. Lásd: Rádióélet 14 (1942) No. 46. Péntek, november 20. Budapest I.*)

Régi orvosaink furcsa szakközleményei. [Kézirat]. 1943. H. n., é. n. 3 lev. (*Elhangzott: 1943-ban.*)

Régi erdélyi orvosok. [Kézirat-piszkozat]. 1943. H. n., é. n. 8 lev. (*Elhangzott: 1943-ban.*)

A szülészet régen és ma. 1943. (*Elhangzott: 1943-ban.*)

ELVESZETT (?)

Posonyi Ignác a szegedi közkórház megalapítója.³⁷¹

Bácska orvostörténeti múltja.³⁷²

³⁷¹ Csajkás egy általa leadásra szerkesztett irodalomjegyzékben, mint a 'Délmagyarország' c. lapban 1940-ben megjelent művéről számolt be, azonban ott nem található, viszont a 'Szeged közegészségügyének története a XVIII. században' c. munkájában szerepel ez a fejezet.

³⁷² Csajkás egy általa leadásra szerkesztett irodalomjegyzékben, mint a szabadkai megjelenésű 'Hírlap' c. lapban 1942-ben megjelent művéről számolt be, azonban ez a lap és a jogutódja is 1941-ben megszűnt. Az írás feltehetőleg más lapban jelent meg.